

* RECENZE *

Найдич, Л.: След на песке, Очерки о русском языковом узусе. Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург 1995, 208 str.

Se žánrem lingvistických memoárů se nesetkáváme příliš často, ale právě do této oblasti lze zařadit recenzovanou publikaci. Autorka, filolog-germanista, ji věnovala svým přátelům, členům kdysi leningradských seminářů německé fonologie a čtení germánského eposu. Záběr potenciálních zájemců o knihu je však samozřejmě širší. Sáhnou po ní ti čtenáři, které zajímá řečové chování a jazykový úzus nositelů ruského jazyka, především ovšem městské (a konkrétně petrohradské) inteligence v šedesátých až osmdesátých letech našeho století, tedy v době „předperestrojkové“, kdy oficiální jazyk byl poplatný ideologii své doby. Ale jazyk mluvčích z univerzitních a akademických kruhů, přitom do značné míry židovského původu, jak autorka nejednou připomíná, měl své zvláštnosti a *sebezáchovné samoregulační mechanismy*, k nimž patřila především ironie, dále umění číst mezi řádky, umění „prokouknout“ v té době běžné postupy (např. velmi časté užívání zdánlivě přesných číselných údajů – *bylo postaveno tolik a tolik bytů, plán byl splněn na tolik a tolik procent* atd. – ve službách ideologie). V knize jsou jakoby zkombinovány výsledky objektivních metod studia jazyka a osobní, citově angažovaný přístup autorky k zkoumané problematice, takže výsledný dojem je velmi přesvědčivý – živý obraz jazykového, ale nejen jazykového chování lidí, kteří nepatřili k disidentům, ale vypracovali si, stejně jako jazyk, své obranné mechanismy.

Autorka se jako jedna z mála také nerozpakuje přiznat, že v současné zcela jiné době se lidem, kteří minulý režim i s jeho jazykovou (ovšem nejen jazykovou) politikou nenáviděli, po některých věcech i trochu stýská. Patří k nim např. programový optimismus a s ním spojené jazykové „lakování na růžovo“ (v kontrastu s dnešním katastrofickým viděním světa), takže lze v Rusku stále častěji slyšet následující hodnocení kdysi nemilovaných demonstrací typu 1. máje: „*Нам было весело, мы смеялись, пели песни, покупали цветы, ели мороженое, мы были вместе. А на глупые лозунги мы не обращали внимания. Мы кричали только: „Да здравствуют советские женщины!“ и „Да здравствует наш институт!“*“. *А вместо ура мы кричали дурак.*“ (s. 77). Tehdejší hromadění slov a obrátů s kladnou konotací bylo tedy dobře vypočítáno na to, že tyto postupy podvědomě vyvolávaly optimistický obraz světa (rozuměj socialistického světa) i u lidí, kteří vědomě socialismus zavrhovali.

Sovětský politický diskurz (propaganda jako komunikativní akt) – jak je nazvána jedna z kapitol knihy – měl tedy své zákonitosti. Využíval postupů „bílé“ propagandy ve vztahu k socialismu a „černé“ ve vztahu ke kapitalistickému světu. Z jazykových fenomenů se uplatňovaly především následující: 1) hromadění přídavných jmen, často takových, která nemají denotativní, referenční význam, ale jsou to adjektiva-intenzifikátory: *великий, крупный, огромный, громадный, большой, значительный, гигантский, грандиозный, колоссальный, мощный, могучий, массовый*. 2) již zmíněné časté užívání číslovek, které sice do textu vnášely jakoby přesnost, objektivnost a kontrolovatelnost, ale ve skutečnosti to byly opět výrazy-intenzifikátory: *Недропроходчики прорубили 10792 метра горных пород вместо 10500 по обязательству*. 3) několikanásobné větné členy: *самоотвержение и талант, формы и методы, оплот мира и социализма*. Slova antonyma se v takových spojeních často synonymizovala: *города и села, рабочие и крестьяне, партия и народ* – vlastně už ve významu *всични*. 4) speciální výběr lexika, sledující často efekt slavnostnosti, s výsledným dojmem pseudoemocionálnosti, pseudopatetičnosti. Patřila sem např. slova z okruhu vojenského lexika: *бой, боевой, битва, вахта, фронт, борьба: Печать – могучее оружие партии в борьбе за светлые идеалы коммунизма*. Není divu, že reakcí na texty vytvářené podle těchto trafaretů byly anekdoty typu: *Человек приходит на работу в мятом костюме. Ему говорят: „Нехорошо так ходить, что же вы не могли костюм погладить?“ Отвечает: „Включил я телевизор, немного посмотрел. Не могу. Выключил. Включил радио. Немного послушал. Не могу. А уютно я и включать не стал.“*

Pro sovětský politický diskurz byla typická i mytologizace skutečnosti pomocí jazyka podle principu *řečeno – uděláno*. Tomu sloužila i četná hesla, z jazykového hlediska pracující s performativností a imperativností, jež měla působit jak na adresáta, tak na extralingvistickou skutečnost. Hrála obdobnou úlohu, jako v primitivních společnostech zaklínání. Jazykově se v nich uplatňoval tzv. eliptický imperativ v konstrukcích s pomlčkou: *Уборке картофеля – ударные темпы!*, nebo imperativ společného děje: *Трассы проложим, клады откроем, дали и шири Сибири освоим!*. Kromě toho existovala *hesla-sentence*, která z pragmatického hlediska měla působit kladným a „povzbudivým“ lexikem v nich obsaženým: *Химия – ключ к изобилию* (jedno z hesel kampaně za chemizací národního hospodářství za Chruščeva).

Zcela jinou stránku řečového chování za sovětské éry představovala mytologizace myšlení, spojená se „zákazem“ vyslovit některá slova. Tak vznikala *slova-tabu*, která hrála významnou úlohu při autocenzuře mluvčích. Autorka připomíná, že velmi dlouho byla zcela tabuizována židovská tematika. Samé slovo *еврей* bylo pokládáno za nevhodné až neslušné, a když už se nebylo lze vyhnout tomuto označení, psalo se *граждане еврейской национальности* nebo se slovo zařadilo jako jeden z několikanásobných členů bohatého výčtu, aby se v něm „ztratilo“: *Книга Шолом-Алейхема „Мальчик Мотл“ и сегодня учит евреев, русских, украинцев и узбеков, грузин и армян, англичан и французов, американцев и шведов доброму* (a to byl tento autor jedním z mála „povolených“ Židů). Slovu *еврей* se lidé vyhýbali nejen v oficiální komunikaci, ale i v běžném hovoru, takže se říkalo třeba *Меня не берут из-за пятого параграфа*, protože údaj „národnost“ byl v dotazníku v páté kolonce atd. 4.

Tabuizovala se však i jména politických představitelů, hlavně Stalina, Lenina, Brežněva. Stalin byl *хозяйин* (ve folklóru se tak říká i medvědovi nebo skřetovi), Lenin *дедушка*, ale i *кирич* (podle Iljič), jméno Brežněva zaměňovali gestem ukázání na obočí. Slovo *донашеч* – *стукач* znázorňovali poklepáváním. Tabu však byla i zcela oficiální, např. v Akademii věd existoval seznam vědců-emigrantů, na jejichž díla se nesmělo odkazovat v odborných pracích. Konečně vzpomeňme, že byly doby, kdy se u nás psalo o Čapkovvi jen s odkazem na sovětské prameny, z vědců podobně o Jakobsonovi atd. Formanovy filmy se v Rusku promítaly, protože to nebyl „jejich“ emigrant, zatímco u nás nikoli apod. – Sovětské texty měly své zvláštnosti i z hlediska členění podle kontextu, protože máloco bylo opravdu rématem, tj. skutečně novou informací.

Proto adresáti textů, především z řad inteligence, k nim zaujímali specifický přístup, vnímali jen to, co považovali za nutné, mnohé z textů si přetrafovali do roviny ironie. Využívalo se i principu *minorizace* pomocí jazyka, tj. vytváření kolektivů, kde lze odlišit „své“ od „cizích“ (kdysi v Rusku třeba prostřednictvím francouzštiny), za sovětské éry v prostředí inteligence různými narážkami, jejichž znalost nebo rozšifrování navodily atmosféru důvěry. Tak vznikala *kroužková kultura*, potvrzující fakt, že ruská inteligence se nikdy nepřestala zajímat o filozofii, politiku a vůbec vážná témata. Rusové, pokud se dostali na Západ, byli obvykle rozčarováni povrchností konverzace. I to patřilo k charakteristikám fenoménu „homo sovieticus“, stejně jako dobrá znalost ruské klasické literatury a literatury přelomu století. Ze soudobých jevů významnou byla hlavně autorská píseň, Vysockij, Okudžava, kult některých herců, kterým lidé rozuměli na půl slova, kult turistických pochodů, kde *руки любимых вместо квартир*, kult *неустроенности*, protože materiálně dobře se měli jen ti, kteří byli u moci, kult malého člověka (srov. Gogol), proti oficiálnímu kultu válečného hrdinství (Velká vlastenecká válka, Afgánistán) kult „černých baronů“, v ruštině *штрафной батальон*, kam se dostane *тот паренек, который не стрелял* (Vysockij jako pokračovatel linie Tolstoj – Solženicyn, život bez násilí). Z městského folklóru se šířily anekdoty, jednu jsme již uvedli, připomeňme to, že měly i svůj lingvistický aspekt, nutily posluchače věnovat pozornost jazykové formě, polysémii a homonymii: *Петька: Василий Иванович, в лесу белые. – В. И.: Не до грибов теперь, Петька, не до грибов.*

V oblíbené byly elementy jazykové hry, která parodovala oficiální situace, ale někdy i prostě to, okolo čeho se nadělovalo moc hubbuku, např. světové filmové hvězdy, jako M. M., které se říkalo *Мурлин Мурло*, přičemž *мурло* je v žargonu něco jako „příšerná tlama“ a spojení křestního jména a příjmení připomíná obraty typu *темным темно*, čili opět zde dochází k intenzifikaci, která byla tak zneužívána v oficiálních textech. Přitom však toto označení herečky bylo spíš familiární než hrubé. Pro Rusy v době nedostatku dobrých jídel i dobrých mravů byly typické rozhovory o jídle s užitím deminutiv s kladnou konotací, ale také zdůrazněná zdvořilost (jako protiklad obecně panující hrubosti). Tak autorka vzpomíná např. na šatnáře – starého pána v leningradské knihovně Akademie věd, který dámám přidržoval kabáty a místo čísel těm, které tam chodily pravidelně, dával bonbon a přidával úsměv, kterým prohládl chladné (i v doslovném slova smyslu) prostředí. A tak jsou lingvistické memoáry Larisy

Najdičové nejen o jazyce, ale i o životě. A zakončit upozornění na její knihu je snad nejhodnější jejími vlastními slovy, kterými uzavřela své dílo:

ОДИНОКИЙ ГОЛОС ЧЕЛОВЕКА

Вечером, когда сумрак опускается на город и становится тише, я слышу голос человека. Это бабушка поет колыбельную внуку. Это женщина устало улыбаясь говорит мужчине: „Наконец мы вместе.“ Это крик в заледеневшую телефонную трубку в будке с выбитыми стеклами – пар поднимается от теплого дыхания – „Ты меня слышишь? Говори! Я слышу тебя!“ А иногда это голос правды – тихий, запинаящийся голос на фоне злобного шушуканья и угроз, не прерывающийся, не боящийся – ведь кто-то должен сказать правду, не думая о последствиях, – казалось бы робкий, но непобедимый. А может быть, это голос учителя, обращенный к ученику: „Начни все сначала, только не волнуйся... Ничего не бойся. Начни все сначала“ . Или это летит подростка во сне, в котором ясные слова перемежаются с какими-то непонятными, обращенными непонятно к кому – к матери ли или к себе самому или к кому-то, существующему только там, во сне.

Я заканчиваю, закрываю последнюю страницу. Поздно вечером, когда на город опустилась ночь, я слышу голос человека, всегда рвущийся к пониманию и всегда непонятый и одинокий.

Zdeňka Trösterová

Ruferová, J. Sémantické typy predikativních adjektiv s prostým a předložkovým genitivem v současné ruštině. Pedagogická fakulta VŠP v Hradci Králové/Gaudeamus 1999. 283 s. ISBN 80-7041-578-9.

Rozsáhlá studie je výtěžkem badatelské činnosti královéhradecké rusistky, s jejímiž dílčími výsledky autorka již dříve seznámila odbornou veřejnost v časopiseckých statcích a na konferencích.

První část publikace (1–153) obsahuje popis různých výchozích aspektů, koncepcí a postupů, na kterých je práce založena a které se v ní dále uplatňují a rozvíjejí. Po obecné charakteristice valence a její podstaty věnuje autorka pozornost otázkám rekce slovesa a adjektiva a vzájemnému vztahu sémantických rysů a valenčních doplnění predikátu. Dalším stupněm k vlastní analýze je teoretický výklad o syntakticky relevantních rysech predikativních adjektiv, obsahující i stylistickou charakteristiku jmenných a složených tvarů adjektiv v současné ruštině. Tento oddíl práce je tedy v jistém smyslu úvodní, představuje však její nedílnou součást a svým zaměřením přináší poučení přesahující vlastní problematiku adjektiv.

Obsahem druhé části studie (154–256) je vlastní sémantický rozbor struktur s predikátovými adjektivy, na nichž závisí substantiva jednak v genitivu bezpředložkovém, jednak v genitivu s primárními a několika sekundárními předložkami. U všech šesti adjektiv pojících se s bezpředložkovým genitivem (*полон, достоин, чужд,*